

Bisütun kitabəsi

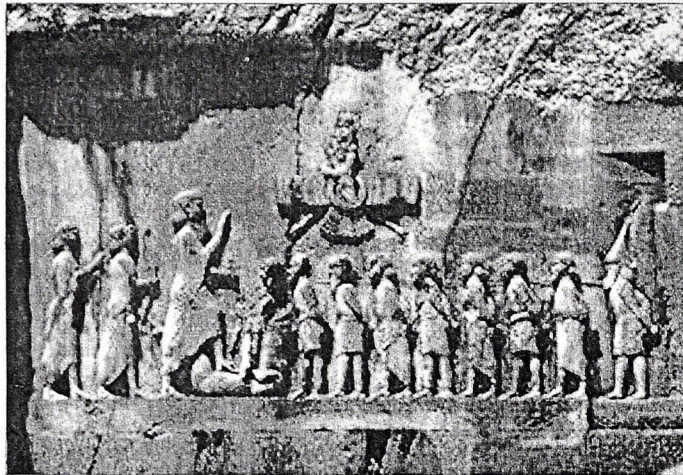
Hakimiyyət uğrunda mübarizədə doqquz rəqibini amansızcasına məğlub edir. Eradan əvvəl 521-ci ildə taxta çıxır. Hörmüzdən sonra dünyanın ikinci qüdrətli şəxsiyyəti olur. Adı Darayavuş olsa da, düşmənləri onu Dara çağırır...

Tədbirli hökmdar, bacarıqlı sərkərdə kimi bir çox ölkələr fəth edir. Möhtəşəm bir imperatorluq qurur. Şahlar şahı adını qazanır. Qurduğu dövlətin möhkəmliyinə və uzunömürlü olacağına inanır. Ancaq nəsilərin xeyirxahlığına inanmır.

Ona görə də, belə qərara gəlir ki, sağ ikən özünə abidə qoyun. Elə bir abidə ki, hakimiyyət uğrunda apardığı mübarizə, rəqibləri üzərində çaldığı qələbələr orada öz təcəssümünü tapsın.

O, əmr edir: "Ölkənin təhlükəsiz və ön gözəl guşəsində yer aransın..." Bunun üçün ölkənin dörd bir tərəfinə adamlar göndərilir. Axtarışlardan geri döən dəstələrdən birinin başçısı şahın hüzuruna gəlir.

Abidə üçün münasib yerin aranıb tapıldığını bildirir və deyir: "Girmanşah vadisi boyunca ensiz bir dağ silsiləsi uzanıb gedir. Həməndən Babilistanə gədən karvan yolunun başlanğıcında kütbəşli əjdaha kimi şəxələni. Sıldırım qayaların ətəyində büllur bulaqlardan yaranan bir göl də var. Göldən ayrılan çay Bisütun kəndinin yanından keçir və vadiyə doğru axır. Elə, bu dağ da Bisütun adlanır. Seçilmiş yer isə yüksəklikdədir..."

Müstəbidlər tarixi qələbələri ilə daim öyünüblər. Qəhrəmanlıqlarını gələcək nəsilərə çatdırmaq üçün bəzən özləri də bilmədən (sənət əsəri) möcüzə yaradıblar. Belə möcüzələrdən biri-üç dildə yazılmış Bisütun kitabəsidir. 1306 sətirlik kitabənin 515 sətiri qədim fars, 141 sətiri akkad (babil), 650 sətiri isə elam dilində olub.

Heykəltəraşlar dərhal sözdən işə keçirlər. Əlli metr yüksəklikdə qayanın sərt hissəsində iri, hamar düzbucaqlı dördbucaq yonulur. Daş kətan üzərində barelyef hazırlanır: adam hündürlüyündə bir neçə fiqur düzəldilir. Daranın fiquru isə bu fiqurların hamısından hündür və qabarıq olur. İri gözələri, qövs şəkildə qaşları, burum-burum saqqalı, başında isə çox zərif və səliqə ilə yonulmuş döyüş tacı... Dara əlini başı üzərində süzən qanadlı alaha uzatmış, ayağı ilə düşmənlərindən biri Haumatanı təkəkləyir. O, ağırdan və həqarətdən qıvrılır. Arxa hissəsində iki əyan durur. Əllərində şahın ox və nizəsinə tutublar. Qalan səkkiz rəqib bir sırada dayanıb məyus-məyus ona baxırlar. Onların qolları bağlı, boyunlarına isə kendir keçirilib...

Abidədə hər şeyin yerli-yerində olması Daranın çox tədbirli olduğunu göstərir. Görünür o, belə hesab edib ki, yazı olmasa gələcək nəsilərin bu məğrur şəklin mənasını başa düşməzlər. Ona görə də əmr edir, barelyefin qalan hissəsində üç dildə: qədim fars, akkad (babil) və elam dilində yazı yazılsın... Hər şey nəzərdə tutulduğu şəkildə başa çatır. Heykəltəraşlar üzərlərinə düşən işi bitirir, xəttatlar isə böyük bir mətni qaya üzərinə köçürüb qurtarırlar. Taxtabəndlər yığışdırılırlar və çadırlar sökülən məqamda çapar yeni bir xəbər gətirir. Bildirir ki, bəs Dara yürüşdən qayıtdı. O, bu dəfə skif çarına qalib gəlib. Əmr olunur ki, məğlub şahların sırasına skif çarının fiquru da əlavə olunsun. İş icraçıları çox çətin vəziyyətə düşürlər. İşin çətinini o olur ki, abidədə skif çarı üçün yer olmur... Bütün bunlara bax-

mayaraq işə yenidən başlanılır. Karvanlar bir daha Bisütuna tərəf üz tutur. Taxtabəndlər yenidən qurulur. Heykəltəraşlar qollarını çırmayıb skif çarının şəklini daşa həkk etməyə başlayırlar. Bu barelyef, o biri barelyeflərə nisbətən bir az yastı alınır. Pozulmuş mətn isə bir az kənar tərəfdə yenidən həkk olunur.

Bu böyük və çətin işin başa çatdığı Daraya çatdırılırlar. Şah Bisütuna gəlir. Abidəyə baxıb məmnun qalır... Dara hər ehtimala qarşı kitabədə onu da yazdırır ki, abidəyə toxunan çox ağır cəzalandırılacaq. Ancaq abidəyə zərər yetirmək mümkün deyildi. Çünki bunun üçün dağa qalxmaq lazım gəlirdi. Bu isə çox çətin idi.

İllər ötüb keçir. Şahlar şahı Dara ölür və imperiya dağılır. Əhəmənilərin paytaxtı Parsanın sarayları yox olur. Dillər unudulur. Kitabə yaddan çıxır... Lakin abidə zamanın ağır məşəqqətlərindən kənar qalır. Çünki bu abidə möhkəm və əlçatmaz bir qayada yonulmuşdu... Hədisədən yüz illərlə vaxt ötüb keçir. Bisütun dağının ətəyində çox az-az hallarda karvan görünür. Təsədüf nəticəsində bulaqlar başında silahlı əsgər dəstələri düşərgə salır. Həm də bu zaman İran ölkəsində mixi hərfərlə yazılmış mətnləri oxuya bilən bircə adam da olsun olmur...

İlk dəfə mixi yazı ilə maraqlanan intibah dövrünün səyyahlarından biri Petra Valle olur. O, XVII əsrdə Yaxın Şərqi səyahəti zamanı mixi yazı görür. Bu zaman daha bir neçə səyyah unudulmuş abidə ilə maraqlanır. 1760-cı ildə Danimarka kralı Fridrix Şərqi xeyli tarixçi göndərir. Onlardan biri də Nibur olur. Nədənə səyahətin başlanmasından bir il keçməmiş Niburdan başqa səyyahların hamısı ölür. O isə səyahətini davam etdirir. Altı il müddətində bir neçə ölkə gəzib dolanır. "Ərəbistanın təsviri" adlı bir kitab yazır. Kitab çox gəniş yayılır. Çünki kitabın müəllifi ilk alim idi ki, səlib yürüşlərindən sonra avropalıların ayağı dəymədiyi yerlərdə olmuşdu. Avropada isə yarı əfsanəvi ölkələr haqqında çox şey bilmək istəyirdilər. Nibur kitabında mixi yazılar barədə məlumat verir. Yazıları qədim İran paytaxtı Parsanın xarabalıqları ilə əlaqələndirir. Bildirir ki, Babilistanın və Beynənnəhreyndəki digər şəhərlərin xarabalıqlarında olduğu kimi Parsada da mixi yazılı çoxlu lövhəcik tapılıb...

Mixi yazıların sirrini açmaqda ilk addımı atan Qrotefend olur. O, 1802-ci ildə iyirmi yeddi yaşında ikən dostları ilə mərc gəlir. Deyir ki, haqqında bir belə yazılan və danışılan sirlə mixi yazılarının mənasını açacaq. Onun əlində bir neçə mixi yazı surəti olur. Ancaq bu dilin quruluşu barədə təsəvvürü olmur. Buna baxmayaraq o müəyyənləşdirir ki, yazılar qədim fars dilində yazılıb. Soldan sağa oxunur. Əlindəki mətn isə Dara ilə

Kserksin qəbirüstü yazısıdır. O, mərci udur. Məsələ ilə əlaqədar Gettingen Akademiyasında nəzər-diqqəti bir o qədər də cəlb etməyən bir məruzə edir... Abidə, mixi yazı mətni haqqında xəbər Avropaya yayılır və böyük səs-küyə səbəb olur. Onlarla fransalı tədqiqatçı Bisütuna üz tutur. Ancaq onlardan heç biri dağa qalxa bilmir. Kor-peşman geri dönürlər. Fransaya qayıdıb rəsmin bildirirlər ki, kitabənin yanına qalxmaq mümkün deyildir... Fransızlar bilmirlər ki, onlar Bisütunu tərk edəndə kitabənin üzünü artıq səliqə-səhmanla köçürülmüşdü. Həm də bu alpinist və elmi şücaət göstərən adam - Q. Raulinson onların lap yaxınlığındadır. Mətnin mənasını açmağa çalışır...

Q. Raulinson ingilis zabiti olub. On yeddi yaşında ikən Hindistana gədən gəmidə Bombay qubernatoru və məşhur şərqsünas Con Malkolm ilə görüşür. Qubernator uzun yol boyu cavan oğlanla söhbət edir. Onda Şərqi tədqiq etmək həvəsi oyadır... O, 1837-ci ildə Bisütun kəndinə gəlir. Dağın ətəyində çadır qurur və işə başlayır. Yuxarı qalxmaq üçün çox çalışır. Heç nə edə bilmir. Hətta fransızların istifadə etdiyi fənd və üsullara da əl atır. Xeyri olmur. Çəkilib bir tərəfdə oturur və fikirləşir. Birdən ağılına belə bir fikir gəlir: bir halda ki, abidəyə aşağıdan qalxmaq olmur, onda ora yuxarıdan enmək lazımdır. Dik qayanın o biri tərəfindən əziyyətlə də olsa yuxarı qalxa bilər. Raulinson belində kağız şələsi kəndirle aşağı düşür. Çətinliklə də olsa abidəyə çatır. On üç sütunluq mətnin doqquzunun üzünü köçürür və aşağı düşür. Kağız-kuğuzlarını yığışdırıb Tehrana qayıdır və yazını oxumağa cəhd edir. Gedib Qrotefendin məruzəsi dərc olunan jurnalı alır. Jurnal ona çox kömək edir. Bir neçə il gərgin zəhmət çəkir. Bisütun kitabəsinin böyük bir hissəsinin tək cə surətini yox, həm də tərcüməsini Londondakı Asiya Cəmiyyətinə təqdim edir.

...Elə düşünülür ki, daha alimlərin Bisütunluq işi qalmayıb. Lakin 1903-cü ildə Ceksonun, 1904-cü ildə Uilyam Kinqin ekspedisiyaları zamanı kitabənin surəti bir daha çıxarılır. Ancaq 1948-ci ildə professor Kameronun başçılıq etdiyi sonuncu "üzçixarma" ekspedisiyası Bisütuna gəlir. Bu ekspedisiya kitabənin şəklini çəkmir, qəlibini götürür...

Abidənin öyrənilməsi yüz ildən çox vaxt aparır. Daranın xahişinə ehtiramla yanaşılır. Şahın öz rəqibləri üzərində qələbəsindən bəhs edən abidəyə heç bir zərər yetirilmir...

• Savalan FƏRƏCOV